

Павлишин О. В., кандидат
юридичних наук, доцент кафедри
філософії права та юридичної логіки
Національної академії внутрішніх справ

СЕМІОТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРАВА В КОНТЕКСТІ ПРАКСЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Досліджено перспективи семіотичного аналізу соціокультурних феноменів, одним з яких є право. Семіотичні дослідження права розглянуто у зв'язку з проблемою загальної і правової прaxeології. Обґрунтовано положення про те, що семіотичне дослідження правової реальності повинно координуватися правовою прaxeологією і відповідати потребам правової практики.

Ключові слова: прaxeологія; семіотичний аналіз; право.

Исследованы перспективы семиотического анализа социокультурных феноменов, одним из которых является право. Семиотические исследования права рассмотрены в связи с проблематикой общей и правовой прaxeологии. Обосновано положение о том, что семиотические исследования правовой реальности должны координироваться правовой прaxeологией и соответствовать потребностям правовой практики.

Ключевые слова: прaxeология; семиотический анализ; право.

In the article are examined perspectives of Semiotic analysis of social and cultural phenomenon, including the Law, in context of praxeological studies and with connections of problematic of Legal Praxeology.

Keywords: praxeology; semiotic analysis; the right.

Людина й соціум творять свій специфічний вид реальності, в якій явища і процеси оцінюються як злети і падіння, звершення і невдачі, тріумфи та катастрофи. У періоди глобальних потрясінь у суспільстві відроджуються пошуки відповідей на визначальні для людства питання, суспільний запит на які задовольняють релігія, мораль, філософія, наука – кожна зі своїх позицій. Такими є питання про причини історичних зрушень, сенс людської діяльності, співвідношення духовного і матеріального, і якщо знайдена нова відповідь є прийнятною для того чи іншого конкретного суспільства, починається черговий етап його духовно-культурного розвитку. Водночас у новітній час з'являються дослідження, що намагаються уникнути класичного протиставлення духу та свідомості, вираженого в енгельсівському "основному питанні філософії". Мислителі новітньої епохи, починаючи з другої половини XIX ст., все більше уваги приділяють

тим підходам, які дають змогу ефективно вирішувати практичні завдання, що постають перед людством, абстрагуючись від метафізичних рефлексій.

Сьогодні перед українським суспільством стоїть низка гострих і важливих питань, одні з яких є актуальними для всього світового співтовариства, а інші – відображають проблеми вітчизняного націо- і державотворення. Марксистсько-ленінська філософія (чи, точніше, радянська інтерпретація марксизму) перестала бути монополістом у трактуванні причин і напрямку суспільного розвитку, однак її альтернативи поки що занадто слабкі, щоб скласти конкуренцію цьому вченню у сфері суспільної практики, тоді як виклики часу настійливо вимагають нових досліджень і підходів. Одним із таких, на наш погляд, є семіотичний (семіологічний) підхід до вивчення правової реальності.

Семіотика як окрема наукова дисципліна сформувалась у 60–70-х роках ХХ ст., її витоки містяться у працях М. М. Бахтіна, О. О. Богданова, О. М. Веселовського, Л. С. Виготського, М. В. Крушевського, О. Ф. Лосева, О. Р. Лурії, О. А. Потебні, П. О. Сорокіна та інших українських і російських учених, а також у фундаментальних дослідженнях іноземних учених і філософів – Е. Бенвеніста, Р. Бертрана, К. Бюллера, В. фон Гумбольдта, Ж. Дельоза, К. Леві-Стросса, Ч. Морріса, Ж. Піаже, Ч. Пірса, Ф. де Сосюра, У. Еко та інших. Важливе значення для її становлення мали дослідження Р. Барта, Г. Кресса, Р. Ходжа, Н. Хомські, Дж. Фіска, наукова діяльність тартусько-московської школи семіотики на чолі з Ю. М. Лотманом, праці В. В. Іванова, Ю. С. Степанова, Б. А. Успенського [1–4], а у нашій країні – дослідження, що здійснював Г. Г. Почешцов [5; 6].

Сьогодні семіотичні дослідження розвиваються досить активно: з позицій семіотики вивчається не лише власне мова, художні та описові тексти (див. праці І. Б. Іванової, Ю. І. Левіна, Г. Я. Мартиненка, Ю. О. Полікарпової, О. М. Портнова, А. Солоніка, С. В. Чебанова та ін.), а й мистецтво та культура в цілому (див. дослідження В. В. Іванова, Ю. М. Лотмана С. І. Урманова, Б. А. Успенського). Учені вивчають логічну семіотику в Львівсько-Варшавській школі (Б. Т. Домбровський), семіотику візуально-просторових концептів у творчості Т. Г. Шевченка (Л. Генералюк), міфопоетику метаморфози і способи її об'єктивації у творчості М. В. Гоголя та М. О. Булгакова (Л. Ю. Дикарева), сакрально-релігійні уявлення, міфи і новели (А. С. Кирилюк, С. Т. Махліна), міфо-ритуальні аспекти гончарства як полісемантичної знакової системи (І. В. Пошивайло), семіотику і семантику тризуба (С. Вовканич), семіотичні інтерпретації настанов комунікації (Р. Р. Якуц) та інші феномени культури в

контексті теорії знакових систем. Заслужують на увагу праці з історії семіотики, семіотичні дослідження політичної реальності та інтерпретація символів тоталітарної епохи (Г. Г. Почепцов, І. А. Лебедєв, Є. І. Шейгал), а також аналіз можливостей застосування досягнень загальної семіотики при дослідженні окремих явищ сучасного життя та соціальної реальності в цілому (А. В. Чантурія). Крім того, нещодавно з'явилися навчальні видання з цієї дисципліни – курси лекцій Є. С. Нікітіної, Н. Б. Мечковської, посібник Є. В. Савелової тощо [7; 8; 9].

Здійснений аналіз літератури за цією проблематикою свідчить про те, що інтерес до семіотичних досліджень зростає, а теоретико-методологічний потенціал семіотики як міждисциплінарної галузі знань не вичерпаний. У зв'язку з цим, перспективними видаються семіотичні дослідження соціокультурних феноменів, таких як право і мораль, оскільки вони дають змогу по-новому осмислити співвідношення матеріального світу та нашої свідомості, в якій цей світ постає у вигляді певної символічної реальності. У певному сенсі можна стверджувати, що не лише філософія є зразком суб'єкт-об'єктного знання про світ, а й будь-яка інша знакова система, яка репрезентує світ у свідомості людини.

Суспільство – це не лише спільнота людських індивідів, це – багатовимірна система відносин, пронизана культурними зв'язками, в якій діють специфічні закономірності. Ця система може бути досліджена як з позицій її внутрішньої структури та організації, так і з позицій зв'язку між окремим знаковим елементом та частиною реальності, яку він позначає. Важливим аспектом семіотичних досліджень є також і ставлення людини (спільноти) до змісту цього знаку, оскільки множина цих змістів становить суспільну ієрархію цінностей, яка визначає напрями розвитку людства. Семіотичний аналіз соціальних феноменів не лише впорядковує знання щодо принципів організації суспільного буття, а й допомагає зрозуміти специфіку сприйняття та відображення світу людиною.

Право – багатовимірна знакова система, в якій існують зв'язки між елементами одного рівня, міжрівневі зв'язки, а також зв'язки знаків з об'єктами духовної, соціальної та матеріальної дійсності, які вони позначають. Право може розглядатися як форма суспільної свідомості, ціннісна і нормативна система, регулятор суспільних відносин, практика організації людського життя. Кожен структурний рівень правової реальності (правові принципи-ідеї, правові приписи-норми, правові відносини) є зразком підсистеми, в якій поряд із загальними діють і власні закономірності. Знаковий характер права надає можливість застосувати досягнення семіотики для аналізу правових феноменів,

відповідно, глибше пізнати право і виявити інші грані цього системного об'єкта.

Семіотичний аналіз права тісно пов'язаний з праксеологічними дослідженнями, при цьому слід розрізняти праксеологію та правову праксеологію, які мають істотні відмінності у способах та предметній сфері наукового пошуку.

Праксеологія Т. Котарбінського – одна з наук про загальні закони, які діють у різних соціально-історичних умовах. Водночас вона на перше місце ставить узагальнення досвіду й досліджує організаційно-технічні аспекти людської діяльності, не розглядаючи соціально-економічні її аспекти [9, с. 271; 10]. Ця наука фактично розглядає властивості та умови правильної (практично успішної) діяльності, серед яких відзначаються результативність, продуктивність, плідність (тобто досягнення, отримані в результаті діяльності попередньо встановленої цілі), правильність (точність, адекватність, відповідність заданому зразку – нормі), чистота (уникнення будь-яких непередбачених наслідків і непотрібних додаткових ефектів), надійність (підбір прийомів здійснювався відповідно до об'єктивної можливості досягнення цими прийомами бажаного результату), послідовність. Таким чином, одним із основних критеріїв практичної успішності дії виступає її доцільність [10, с. 794].

Праксеологія спрямована не лише на дослідження трудової діяльності та її організації в масштабах промислового виробництва, а й на вивчення будь-якої раціональної людської діяльності, у т.ч. пізнавальної [11, с. 213]. Глобальність теорії діяльності вражає, тому не дивно, що саме вона принесла філософу справді світове визнання [12, с. 513], а також суттєво вплинула на сучасне соціально-філософське знання своїми теоретико-методологічними засадами.

Оригінальну характеристику праксеології Т. Котарбінського дав К. К. Жоль, позначивши цим терміном "...формальну логіку, взяту в її прагматичному аспекті" [11, с. 212]. Метатеоретичний і загальнометодологічний характер праксеології надавали їй статусу своєрідної "загальної граматики дії", яка передбачала три рівні аналізу: 1) типології дій і побудови системи категорій (понять); 2) розроблення ефективних нормативних систем дії, які надавали б можливість заглиблювати досліджувану проблематику в конкретні історичні соціокультурні контексти; 3) критику історії розвитку людських дій з точки зору їх технічних переваг і критичку методів, що застосовуються в цих діях у теперішній час [10, с. 794]. Теорія Т. Котарбінського для свого часу була достатньо потужною і оригінальною, щоб нею зацікавилися не лише філософи позитивістського спрямування, логіки та кібернетики, а й

економісти, соціологи, раціоналізатори виробничого процесу та дослідники управлінської діяльності. Саме теоретико-методологічні розробки праксеології були покладені в основу теорії організації та управління Я. Зеленецького, суттєво вплинули на неомарксистські напрями філософії (зокрема, на концепцію структури подій Г. Петровича).

При цьому, якщо розглянути можливості застосування досягнень загальної праксеології у праві, то її апарат може задіюватися лише після встановлення критеріїв істинності та цінності правової норми в контексті соціальних цінностей та пріоритетів, тобто з огляду на суспільне благо, яким воно видається суб'єктам філософсько-правового аналізу. Головна відмінність правової праксеології від праксеології Т. Котарбінського полягає в тому, що остання є максимально абстрагованою від характеру діяльності, раціональні критерії якої вона визначає. Адже так звані загальнопраксеологічні алгоритми визначення міри доцільності тих чи інших дій передбачають чіткі дескрипції цільових станів аналізованих систем, досягнення яких прагне суб'єкт дії в певній ситуації (лише за цієї умови можна співвідносити індекси цілерациональності застосування альтернативних "діяльнісних стратегій"). Коли ж ідеться про "цільові стани" правозастосування, то мається на увазі, насамперед, прагнення тієї суспільної рівноваги, що стабілізує відносини між громадянами та державою, а також гармонізує міжособистісні стосунки. Зрозуміло, що такий "урівноважений стан" не може бути однозначно визначеним, тому "мірила" загальної праксеології релевантно задіюватимуться лише після філософсько-правового аналізу, результатом якого стало б з'ясування найдоцільніших у розглядуваній ситуації напрямів правової стимуляції суспільно-економічної динаміки.

Саме із зазначеними проблемами пов'язаний предмет правової праксеології, яка, насамперед, покликана встановити правовий характер певної діяльності, тобто не лише її припустимість, а й доцільність з точки зору людини та соціуму, керуючись тим положенням, що "основою та відправним пунктом осмислення права у рамках інтегрованої філософсько-правової науки є не дійсність в цілому, не "все буття" (як це характерно при розгляді права у межах універсальної філософської системи), а дійсність у тих межах, в яких існує право, тобто соціальна дійсність, людське буття" [13, с. 397]. Отже, предметне поле правової праксеології формується низкою різнопланових проблемних питань – починаючи від глобальних теоретичних, що постають перед міжнародною науковою спільнотою, і закінчуючи тими конкретно-практичними, що виникають при застосуванні закону в

державі. Насамперед, ґрунтовного дослідження потребують ті з них, які не можуть бути однозначно оцінені з позицій позитивної юридичної науки і не мають чітко визначеного розв'язання в царині сучасних правових доктрин.

Використання праксеологічного методу в правовій сфері здатне істотно підвищити ефективність філософсько-правових розвідок, щоправда за рахунок певних обмежень, які накладаються на процес дослідження. Ця обставина пояснюється тим, що такий підхід вимагає застосування специфічного способу осмислення правової проблеми та дотримання суворого порядку дослідницької діяльності. Зокрема, у правовій праксеології процес філософсько-правового аналізу об'єкта передбачає його позиціонування у структурі правової реальності та в ієрархічній системі правових цінностей, визначення низки інших онтологічних, аксіологічних, антропологічних і телеологічних його характеристик, за чим слідує визначена послідовність етапів: наукова постановка проблеми, її чітке формулювання; встановлення системного поля аналізу, тобто кола задіяних галузей знання, та окреслення понятійно-категоріального каркасу проблемної сфери; визначення бажаних наслідків з урахуванням специфіки соціокультурного контексту та динаміки суспільних відносин; висунення низки альтернативних ідей про можливі шляхи вирішення проблеми; на основі оцінки доцільності (продуктивності, адекватності, надійності, чистоти) реалізації цих ідей обрання оптимальної ідеї, за допомогою якої найбільш вірогідне вирішення проблеми; слідування цій ідеї у процесі пізнання; по чергове використання всіх інших альтернативних ідей у тому випадку, якщо початково обрана ідея не вирішила проблему; впровадження вирішеної проблеми на практиці шляхом визначення етапів дії. Кожен із цих етапів має власну структурну організацію та методологічне підґрунтя. Така науково обґрунтована та практично апробована логічна послідовність дій дає змогу раціонально організувати процес вирішення будь-якої правової проблеми та істотно підвищує ефективність дослідницької діяльності вченого.

Таким чином, якщо праксеологія являє собою загальну методологію і розглядає способи діяльності (у т.ч. інтелектуальної) з точки зору їх практичних властивостей, то права праксеологія позиціонується як особлива галузь філософсько-правових досліджень, в якій загальнотеоретичні розробки філософії права використовуються для раціонального аналізу правових явищ, пошуку та обґрунтування шляхів вирішення конкретних проблем у правовій сфері, тобто як своєрідний "місток" між філософсько-правовою теорією та юридичною практикою [14].

Серед інших складових елементів інтегрованої філософсько-правової науки ця дисципліна, встановлюючи критерії прийнятності правових норм, а також здійснюючи низку інших функцій, по суті реалізує “зворотний зв’язок” між теоретичними напрацюваннями філософії і правовим буттям. Крім екстраполяції теоретичних здобутків правової онтології, гносеології, аксіології у практичну площину та окреслення спрямовуючого вектора розвитку позитивного права, попереднього усунення можливих колізій конкретних норм, у межах правової праксеології можливе також здійснення філософсько-правового аналізу всіх форм правової практики.

Проблема вдосконалення правової практики для філософії права (зокрема, правової праксеології) є однією з ключових з огляду на те, що кінцевою метою будь-якого науково-теоретичного дослідження є, зрештою, практичний результат. Водночас немає нічого практичнішого за хорошу теорію, тому важливо розуміти, що головна мета праксеологічних досліджень полягає не лише у збиранні емпіричного матеріалу чи примітивізації філософських досліджень права, осмисленні суто практичних повсякденних проблем професійної діяльності юристів, а й у спрямуванні зусиль метаправової науки, якою є філософія права, на вироблення рекомендацій, покликаних допомогти у вирішенні найбільш актуальних завдань юриспруденції щодо вдосконалення нормативної регламентації суспільного життя.

Важливо розуміти, що філософія права має відношення до практичної площини правової дійсності не лише через реалізацію своїх дослідницьких інтересів, а й повинна конструктивно впливати на неї, використовуючи власні теоретичні здобутки та напрацювання для вироблення рекомендацій щодо усунення недолків у сфері права та окреслення стратегічних напрямів розвитку його позитивної форми (адже загальна теорія права має принципово іншу спрямованість і відмежовується від визначення орієнтирів розвитку правової системи). Перед унесенням будь-яких змін у чинне законодавство необхідно обґрунтувати їхню доцільність, встановити наскільки прийняття, зміна або скасування певної правової норми (групи норм) сприятиме гармонізації суспільного життя. Адже правова норма повною мірою розкривається в різноманітних зв’язках і співвідношеннях, а також у своїй “спрямованості” на практичне здійснення, а отже, у практичних діях людей.

Саме тут може бути використано потенціал семіотики права, адже семіотичний аналіз права розкриває внутрішні механізми його функціонування, демонструє логіку побудови правової реалізації.

льності та взаємодії її структурних елементів, а отже, озброює філософа права цінним знанням, яке може бути використане з метою вдосконалення практики нормативного регулювання суспільних відносин. Завдання правової праксеології у цьому випадку – окреслити вихідні позиції для подальшого дослідження та спрямувати його відповідно до потреб і запитів правової дійсності. У цьому сенсі слід зазначити, що західна філософія права (не тільки представники традиції аналітичної юриспруденції, а і прихильники інших напрямів) активно просувається в напрямі, який можна було б назвати праксеологічним. Західні вчені досліджують конкретні правові проблеми, формують галузі філософсько-правового знання, “застосовуючи раціональні методи філософської дисципліни до предмета права” [15, с. 1].

Правова праксеологія є зразком, так би мовити, “дискурсивного полігону”, на якому проблемна ділянка правового буття піддається комплексному філософсько-правовому аналізу. На ньому також проходять випробування вже актуальні, але ще не реалізовані в чинному позитивному праві юридичні норми, які при усталеному розумінні їх як “елементарних частинок” права в дійсності являють собою змістовно багате та структурно складне явище – ланку особливої правової матерії, внутрішню логіку організації якої розкривають семіотичні дослідження правової реальності.

Координація семіотичних досліджень правовою праксеологією істотно збільшить їхню практичну цінність, підвищить ефективність наукового пошуку, а також сприятиме розвитку семіотики права як міждисциплінарної галузі знань, реалізації її евристичного потенціалу.

На межі між духовним світом і світом фізичних об’єктів існує інший світ, у якому мислення, кристалізуючись у мові, відображає всі предмети думки. Це символічний світ знакових систем, дослідження будови та закономірностей функціонування яких може дати відповіді на важливі запитання, що надихають до пошуку нові покоління вчених.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лотман Ю. М. Об искусстве: Структура художественного текста. Семиотика кино и проблемы киноэстетики. Статьи. Заметки. Выступления (1962–1993) / Р. Г. Григорьев (сост.), М. Ю. Лотман (сост.). – СПб. : Искусство-СПб, 1998. – 704 с.
2. Иванов В. В. Избранные труды по семиотике и истории культуры / Иванов В. В. – М. : Языки рус. культуры, 1998. – Т. 4. – 792 с.
3. Семиотика и Авангард: Антология / Ю. С. Степанов (общ. ред.). – М. : Культура; Академический Проект, 2006. – 1167 с.

4. Успенский Б. А. Семиотика искусства / Успенский Б. А. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1995. – 360 с.
5. Почепцов Г. Г. Семиотика / Почепцов Г. Г. – М. : Рефл-бук, 2002. – 432 с.
6. Никитина Е. С. Семиотика : [курс лекций] / Никитина Е. С. – М. : Академический Проект; Триеста, 2006. – 527 с.
7. Мечковская Н. Б. Семиотика. Язык. Природа. Культура : [курс лекций] / Мечковская Н. Б. – М. : Академия, 2008. – 426 с.
8. Савелова Е. В. Семиотика : [учеб. пособие] / Е. В. Савелова, А. А. Шунейко. – Хабаровск : Изд-во ДВГГУ, 2008. – 347 с.
9. Котарбиньский Тадеуш. Трактат о хорошей работе : пер. с польск. – М. : Экономика, 1975.
10. Абушинский В. Л. Праксеология / Абушинский В. Л. // Новейший философский словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – С. 794–795.
11. Жоль К. К. Методы научного познания и логика (для юристов): учеб. пособие / Жоль К. К. – К. : Атика, 2001. – 288 с.
12. Абушинский В. Л. Котарбиньский // Новейший философский словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск : Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – С. 513–514.
13. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования / Алексеев С. С. – М. : Статут, 1999. – 712 с.
14. Павлишин О. В. Правова праксеологія: практично-прикладні аспекти філософії права / О. В. Павлишин // Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Вип. 24. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – С. 75–81.
15. Murphy, Jeffrie G. Philosophy of law: an introduction to jurisprudence. – London: Westview Press, Inc., 1990. – 240 p.